

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

1960'tan Günümüze Arap-İsrail Çatışması Ekseninde Türk Dış Politikası¹

Turkish Foreign Policy in the Axis of the Arab-Israel Conflict Since 1960

Öz

Uygurluğun ve semavi dinlerin ortaya çıktığı, jeopolitik konumu ve zenginliğıyle tüm dünyanın ilgisini çeken Ortadoğı, bu özelliklerinden dolayı her dönem sömürüye açık olmuştur. Bölge devletlerinin ve emperyalist güçlerin siyasi ve ekonomik çıkarları için verdiği mücadele Ortadoğı'nun istikrarsız olmasına yol açmıştır.1948 yılında İsrail'in kurulması ile Ortadoğı'da dengeler değişmeye başlamış, Arap devletleri ile İsrail arasında 1948, 1956, 1967, 1973 savaşları yaşanmıştır. Bu devletlerarasındaki anlaşmazlık, 1973 yılından sonra birebir çatışma şeklinde olmasa da günümüze kadar devam etmiştir. Ortadoğı'daki gelişmelerden uzak kalamayan Türkiye, Arap devletleri ile İsrail arasındaki çatışmalarda barış yanlısı olmuş ve denge politikası izlemeye çalışmıştır. Ancak Türk dış politikasındaki değişimler Arap-İsrail Savaşları sırasında zaman zaman tutum değişikliğine sebep olmuştur. Her ne kadar tarafsızlık ilan edilmişse de çoğunlukla Arap devletleri yanında bir politika izlenmiştir. Türk-Arap ilişkilerinde istenilen düzeye ulaşılamamıştır. Türkiye, uluslararası her platformda Arap devletlerinin yanında olmuş, Filistin davasını savunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, Arap-İsrail Çatışması, Arap Devletleri, Türkiye, İsrail

Abstract

The Middle East, where civilization and heavenly religions emerged and attracted the attention of the whole world with its geopolitical location and wealth, has always been open to exploitation due to these features. The struggle of the regional states and imperialist powers for their political and economic interest caused the Middle East to be

Yeşim DEMİR

Dr.,
ANKA Enstitüsü Danışma
Kurulu Üyesi,
yesimdemirhd@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-5881-0063

Cilt / Issue: 8(1), 165-197
Geliş Tarihi: 08.12.2020
Kabul Tarihi: 08.02.2021

Atıf: Demir, Y. (2021). 1960'tan günümüze Arap-İsrail çatışması ekseninde Türk dış politikası. *Tesam Akademi Dergisi*, 8(1), 165-197. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.881751>.

¹Bu çalışma, 1960-1980 yılları arası Türkiye'nin Orta Doğu politikası (Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

unstable. With the establishment of Israel in 1948, the balances in the Middle East began to change and the 1948, 1956, 1967 and 1973 wars were experienced between the Arab states and Israel. The dispute between these states has continued until today, although not in the form of one-on-one conflict after 1973. Turkey cannot remain unaware of the developments in the Middle East, has been pro-peace in the conflict between Israel and the Arab states sought to balance policy. However, changes in Turkish foreign policy caused attitude changes from time to time during the Arab-Israel Wars. Although, neutrality was declared, Turkey mostly followed a policy supporting the Arab states. The desired level could not be reached in Turkish-Arab relations. Turkey, stood by the Arab states in all international platforms, has defended the rights of the Palestinian cause.

Keywords: Foreign Policy, Arab Israel Conflicts, Arab States, Turkey, Israel

Extended Abstract

The Middle East, where civilization and heavily religions emerged and attracted the attention of the whole world with its geopolitical location and richness, has been the center of attention in every period of history. Due to this interest, the region has become a struggle area for all powers. The struggle of non-regional states for their political and economic interests and the failure of the countries in the region to establish unity among themselves caused the Middle East to become unstable.

The Arab states, which gained their independence since the 1930s, tried to legitimize their rule, and the balances in the Middle East began to change with the establishment of Israel in 1948. 1948, 1956, 1967 and 1973 wars took place between the Arab states and Israel. In 1956, Israel increased its population by settling Jews from various parts of the world in Palestinian lands, and at the end of each war with the Arabs, it strengthened its presence in the region and expanded its territory a little more. After 1973, the Arab-Israeli conflict has continued until today, although not in a one-to-one conflict.

When the wars between Arabs and Israel are examined separately, the main reason is the existence of Israel, but also the conflict of interests of extra-regional powers and the leadership struggle between Arab states draw attention. Although the Arab states acted together against Israel, they could not form a common policy on an independent Palestinian

state. However, the important developments in the Islamic world in the post-1967 war period, the attack on the Masjid al-Aqsa enabled them to take a step towards organization.

Despite the United Nations Security Council (UNSC) resolutions in favor of Arabs regarding the territories occupied by Israel, Israel did not comply with the decision and continued its occupation and annexation policy.

Turks and Arabs, who share common values such as culture, tradition and religion, have lived together for centuries. Turkey's Western-oriented foreign policy in the early years of the Republic of relations with the Arab world have led to low levels. However, Gazi Mustafa Kemal Atatürk has paid attention to keep the relations with the states established in the Middle East at the same level with the Western states in line with the principle of "Peace at Home, Peace in the World". The relationship established between Turkey and the establishment of the State of Israel has led to criticism in the eyes of the Arab states. In contrast, Israel, the United Nations (UN) member on the recognition by the Arabs after the fact that Turkey has been forced to follow a neutral policy among Arab states and Israel.

Turkey can not remain unaware of the developments in the Middle East, has been pro-peace in the conflict between Israel and the Arab states sought to balance policy. However, changes in Turkish foreign policy caused attitude changes from time to time during the Arab-Israeli Wars. Although neutrality was declared, a policy was mostly followed by the Arab states.

Arab-Israeli war in Turkey, taking sides with the Arabs supported the decision of the evacuation of the territories occupied by Israel and withdrew its ambassador in Israel. In line with the adverse developments in the following years, diplomatic relations with Israel at the level of charge d'affaires, which had been continuing since 1956, were reduced to the level of the 2nd Clerk. Who wants to build on the solid foundation assets in the Middle East, Israel has endeavored to improve its relations with Turkey.

After 1965, with the dynamism in Turkish foreign policy and the multi-directional policy followed, relations with the West were maintained and relations with both the USSR and Arab states were developed. Turkey has supported the legitimate demands of the Arab states taking part in the organization of the Islamic world.

The desired level in Turkish-Arab relations could not be reached. Turkey, stood by the Arab states in all international platforms, has defended the Palestinian cause. Turkey is a secular state, regional states that do not want to offend the Organization of Islamic Cooperation (OIC) attended, in order to win the trust of Arab states made efforts to be defending the interests of the West in organizations. However, it could not find the same support for the problems in Turkish foreign policy. The Arab states remained under Ottoman rule for a long time and saw this situation as the reason for their backwardness, the propaganda of the imperialist powers against us in the region and the conflicts between the Arabs were determinant in the relations.

Giriş

Kuruluşunun ilk yıllarında, batılılaşmayı ve laikliği temel alan Türkiye Cumhuriyeti'nin, Arap devletleri ile ilişkileri mesafeli olmuştur. Soğuk Savaş Dönemi koşullarında da Batı Bloğu içinde yer alınmış olması Türk-Arap ilişkilerini etkilemiş olmakla birlikte yoğun olmayan ilişkiler, 1965 yılına kadar belirli seviyede seyretmiştir. Türk dış politikasında yaşanan sorunlar (Kıbrıs meselesi) ve Ortadoğu'daki gelişmeler, 1960'lı yıllardan günümüze Türkiye'yi, çok yönlü dış politika izlemeye teşvik etmiştir. Bu durumdan hareketle, makalede 1960'tan günümüze Ortadoğu'daki gelişmelerin Türk dış politikasına yansımaları irdelenecektir.

Jeopolitik konumu nedeniyle tarih boyunca ilgi odağı olan Ortadoğu, tarihin farklı dönemlerinde Türk hâkimiyetinde olmuş, kültür, gelenek ve din gibi ortak değerlere sahip Türkler ile Araplar, bu bölgede yüzyıllarca bir arada yaşamışlardır (Kamel, 1974, s. 5). Türk-Arap ilişkileri, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde inişli çıkışlı olmuşsa da süreklilik göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra Ortadoğu'nun siyasi durumu, Arapların Batı'ya karşı verdiği bağımsızlık mücadelesine Türkiye'nin Batı'ya dönük dış politika anlayışı Arap dünyası ile ilişkilerin düşük seviyelerde olmasına sebep olmuştur. Ancak Gazi Mustafa Kemal Atatürk, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesi doğrultusunda Ortadoğu'da kurulan devletlerle olan ilişkileri Batılı devletlerle olduğu gibi aynı seviyede tutmaya dikkat etmiştir (Şimşek, 2005, s. 13). 1930'larda Arap devletleri bağımsızlıklarını kazandıkça Türkiye'ye yaklaşmaya başlamış, ilişkilerini geliştirmek istemişlerdir (Çetinsaya, 1998, s. 44). Atatürk döneminde gelişmeye yüz tutan Türk-Arap ilişkileri İsmet İnönü döneminde neredeyse donmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında II. Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz ortam ve Ortadoğu'nun Müttefik Devletler ile Mihver Devletlerinin mücadele alanı olması etkili olmuştur. Sonraki süreçte de Türkiye'nin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) karşı Batı Bloku içinde yer alma isteği ilişkilerin gelişmesini engellemiştir (Dikerdem, 1977, s. 11). Aslında Türkiye ile Arap Devletlerinin yaklaşmasını engelleyen en önemli neden, Arapların geri kalmışlıklarının sebebi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu görmeleri ve milliyetçiliklerinin kökeninde temel olarak Türk düşmanlığının olmasıydı (Ateş, 1993, s. 252).

Türk dış politikası, II. Dünya Savaşı sonrasında 1950 yılına kadarki süreçte en zorlu dönemini yaşamıştır. Milli çıkarlar, öncelikler ve

tehdit algılaması doğrultusunda belirlenen politikalar Batı ile olan ilişkileri şekillendirdiği gibi Türk-Arap ilişkilerinde de belirleyici unsur olmuştur. 1945 sonrası Soğuk Savaş Döneminde SSCB tehdidine karşı Türkiye, Batı ile yakınlaşarak NATO'ya üye olma kararı almıştır. Bu karar, Batı'ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren Arap devletleri nezdinde hem Türkiye ile farklı tarafta oldukları algısına yol açmış hem de Türkiye'nin bağımsızlık mücadelelerine destek vermemesi ilişkileri olumsuz olarak etkilemiştir (Onulduran, 1979, s. 68). Bununla birlikte Arap milliyetçilerinin Hatay Sorununu tekrar gündeme getirmesi, bölgede dengelerin değişmesine yol açan İsrail Devleti'nin kurulması ve Türkiye'nin İsrail'i tanınması gerilimi tırmandırmıştır (Çetinsaya, 1998, ss. 45-46).

1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulması Ortadoğu'da bölge dinamiklerinin değişmesine yol açmıştır. İsrail ile ilişki kuran devletler Arap devletleri nezdinde düşman olarak görülmüştür. Bu dönemde özellikle 1950'lerin ortalarından itibaren bölgenin Arap olmayan iki ülkesi Türkiye ile İsrail ilişkilerinin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Aslında Türkiye'nin, İsrail Devleti'ni kurulduktan dokuz ay sonra tanınması ve bu devletle ilişkiler kurması konjonktürel gelişmeler doğrultusunda olmuştur. Öncelikli olarak bu dönemde güvenlik endişeleri ile hareket eden Türkiye'nin, İsrail'in SSCB etkisi altında olabileceği endişesinin ortadan kalkması ve Batı Bloku'na yakın olması bu devleti tanınmasında önemli rol oynamıştır (Kürkçüoğlu, 1972, s. 34; Bal, 2001, s. 416). Türkiye'nin tanıma kararını, "*İsrail BM'ye üye olmuştur, dolayısıyla Türkiye de yeni kurulan bu devleti BM örgütünün evrenselliği prensibi çerçevesinde tanımıştır*" şeklinde açıklaması (Altunışık, 1999, s. 182) Türk-Arap ilişkilerinde zorlu dönemin başlangıcı olmuştur. Türkiye, Arap devletleri tarafından uluslararası platformlarda özellikle Kıbrıs konusunda alınan kararlarda yalnız bırakılmıştır (Çubukçu, 1993, s. 4). Oysaki Türkiye'nin İsrail'i tanınmasına sert tepki veren Arap devletlerinden Mısır, Lübnan, Suriye ve Ürdün ile İsrail arasında Türkiye'nin bu ülkeyi tanınmasından önce ateşkes anlaşmaları yapılmıştı (Türk-Arap İlişkileri, 1976, s. 133).

Türk-Arap ilişkilerindeki sıkıntının sebebi yalnızca Türkiye tarafından İsrail'in tanınması değildi. Esasında Arap devletlerinin çoğunun Batı'nın himayesinde yapay bir şekilde ortaya çıkarılması ve Türkiye ile aralarındaki ilişkilerin Batı etkisinde kalmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin Batı'ya yönelmesi, Arap dünyası ile kültürel farklılıkları ortaya koymuş, hilafetin kaldırılması, Cumhuriyetin ilan edilmesi ve Laikliğin kabulü başta olmak üzere Türk

devrimi bölgedeki fanatik çevrelerde Türkiye'ye karşı düşmanlığa yol açmıştır (Duvan, 2002, s. 255). Türkiye, Arap devletlerinin tepkilerine rağmen, Arap cephesi karşısında yalnız kalmamak için ve zaman içerisinde güçlenecek İsrail'in bölgeye tehdit olabilme ihtimaline karşı İsrail'i dışlamamış ancak Filistin Sorununu yakından takip etmiştir (Bağımsız Filistin Devleti'nin Doğuşu ve Geleceği, 1994, s. 56).

1950'lerden itibaren Ortadoğu, Türkiye için kendi güvenlik algısı çerçevesinde öncelikli olmamıştır. İktidara geldiğinde Arap devletleri tarafından memnuniyetle karşılanan muhafazakâr tabanlı Demokrat Parti'nin (DP) izlediği politika Araplarla ilişkilerin gelişmesini engellemiştir (Koçer, 2003, ss. 118-119). Türkiye, Arap devletlerinin kendi aralarında yaşadıkları anlaşmazlıklarda Ortadoğu siyaseti dışında kalmayı tercih ederek, bölgede SSCB etkisine karşı Batı'ya dolaylı destek vermiştir (Kirişçi, 2002, s. 150; Çarkoğlu, 1999, s. 136). Fakat konjonktürel gelişmeler politika değişikliğine sebep olmuştur. 1965 yılında iktidar değişikliğinin ardından Türk dış politikasındaki önemli sorunlardan olan Kıbrıs ve ekonomik kalkınma isteği Türk-Arap ilişkilerinin gelişmesinde etkili olmuştur.

Arap-İsrail Savaşları

Arap-İsrail Savaşları, Türkiye ile Arap devletleri arasındaki ilişkileri de etkilemiştir. İsrail'e yaklaşım konusunda Arap devletlerinin tezat tutumu, fikir ayrılıkları yaşanmasına sebep olmuştur. Türkiye, 1947 yılında BM'nin Filistin'in bölünmesi ile ilgili aldığı karar karşısında Arapların yanında yer alarak oy kullanmıştır (Şimşek, 2005, s. 20), fakat 1949 yılında İsrail'i tanıyan ilk Müslüman devlet olmuştur.

1956 Arap-İsrail Savaşı

Arap-İsrail Savaşı'na giden süreçte Arap dünyasının önemli aktörü Mısır, 1949 yılından itibaren Süveyş Kanalı üzerindeki kontrolünü artırarak 1954 yılında aldığı kararla İsrail'e gıda maddeleri taşınmasını yasaklamış ve bir gemiye el koymuştur (Duman, 1995, s. 224). Ardından Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi, İsrail, Fransa ve İngiltere'nin Mısır'a yönelik saldırıya geçmesine yol açmıştır. SSCB'nin olaya müdahale etmesini ve Arap devletlerinin Batı'ya yönelik tepkisinin artmasını istemeyen ABD, müttefiklerinin geri çekilmesi için baskı yapmıştır (Langlois, 2000, s. 191).

1956 Savaşı'nın doğrudan bir Arap-İsrail Savaşı olduğu söylenemez. Çünkü Süveyş Savaşı olarak da bilinen bu savaşın İsrail ve Filistin

ile ilgisi yoktur. Savaş, Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdünnasır'ın Arap dünyasının liderliği için izlediği politikanın Batı çıkarlarına ters düşmesi ile çıkmıştır (Bektaş, s. 275). BM'nin müdahalesiyle sonlandırılan savaşın İsrail ile Filistin'i ilgilendiren sonucu, İsrail'in bu tarihten itibaren işgal ettiği topraklara dünyanın çeşitli yerlerinden getirdiği Yahudileri yerleştirmesiyle Filistin topraklarında Yahudi nüfusunun artmaya başlamasıdır (Tahsin, 2004, s. 20).

1956 Savaşı'nda Türkiye, Araplar yanında yer alarak İsrail'in işgal ettiği toprakları boşaltması kararını desteklemiş ve İsrail'deki elçisini geri çekmiştir (Gürün, 1983, s. 345). Bu durum karşısında geri çağrılan Büyükelçi Şefkati İstinyeli, İsrail Dışişleri Bakanlığı'na Türkiye'nin bu kararının İsrail ile ilişkileri bozmak anlamına gelmediği, Bağdat Pakti'ni güçlendirme amacı taşıdığı yönünde açıklama yapmıştır (Kut, 1991, s. 16). İsrail ile diplomatik ilişkilerin maslahatgüzar seviyesine indirilmesi hiçbir olumlu etki yaratmamış, Batı ile ilişkilerini devam ettirmesi nedeniyle Türkiye, Arapların gözünde Batı'nın jandarması olarak nitelendirilmiştir (Gönlübol ve Ülman, 1996, s. 285; Arı, 2005, s. 306). Hatta Mısır, Süveyş konusunda Bağdat Pakti'nda önemli rolü sebebiyle Türkiye'yi suçlamıştır (Kut, 1991, s. 15).

Mısır ile Suriye'nin birleşerek 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni (BAC) kurmaları Türkiye ile İsrail yakınlaşmasında etkili olmuştur. Türkiye ile İsrail arasında yapılan "*Çevresel Pakt*" ve ticaret anlaşmasıyla ilişkiler gelişmeye başlamıştır. İsrail Başbakanı David Ben Gourion, 9 Mart 1963'te Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektupta, Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesinden memnun olduğunu ifade ederek Türkiye'nin göndereceği Büyükelçisini de İsrail'de görmek istediklerini belirtmiştir. İnönü de cevap olarak, İsrail Başbakanı ile aynı niyette olduklarını ve yakın bir zamanda Türkiye ile İsrail arasında işbirliği döneminin başlayacağını ifade etmiştir (Cumhuriyet Arşivi b).

Ortadoğu'da varlığını sağlam temellere oturtmak isteyen İsrail, Türkiye ile ilişkilerini Arap devletlerine karşı propaganda unsuru olarak kullanmaya çalışmıştır. Bu durumun, Türkiye için olumsuz sonuçlar ortaya çıkarması İsrail ile olan diplomatik ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesine sebep olmuştur. Bu yönde ilk adım, Türkiye ile İsrail arasında sporla ilgili girişimlerin iptali olmuştur (Dünya, 1965).

Türkiye, 1965 ve özellikle 1967'den itibaren izlediği çok yönlü dış politika ile Batıdan kopmadığı gibi hem SSCB hem de Arap devletleriyle ilişkilerini geliştirmiştir (Armaoğlu, 1971, s. 15). Ancak Arap devletleri, 1965 yılında BMGK'da Türkiye'yi ilgilendiren Kıbrıs

konusunda İran, Libya ve Pakistan dışında Yunanistan'ın yanında yer almışlardır (Cumhuriyet, 1965). Arap devletleri ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda eleştirilere maruz kalan Türkiye, ilişkilerin geliştirilmesindeki amacın Kıbrıs ile ilgili destek beklentisi olmadığını, hatta 1948 yılında İsrail'in kuruluşu için lehte oy kullanmadığını hatırlatarak Türkiye'nin, bu devletin kuruluşundan sorumlu tutulamayacağını belirtmiştir (Fırat, 1997, s. 243). Araplarla olan ilişkilerini dikkate alarak adım atan Türkiye ile ilgili olarak İsrail Davar Gazetesi, İsrail'in aleyhinde olarak Türk-Arap yakınlaşması ile Türkiye'nin diplomatik manevra kabiliyetini ve avantajlarını kaybettiğini belirterek, İsrail ile ilişkilerini devam ettirmesi Türkiye'yi Arapların gözünde daha kıymetli hale getirecektir (Barlas, 1966) değerlendirmesini yapmıştır.

Türkiye'nin, Arap yanlısı tutumu ve İsrail ile diplomatik ilişkilerini en düşük seviyeye indirmesi iç politikada eleştirilere yol açmıştır. İsrail'de elçi bulundurulmaması eleştirilerek bu durumun düzeltilmesi gerektiği ve Türkiye ile dostluk kurmaya hazır bir devletle, Arap devletlerinin hatırı için ilişkileri bozmanın doğru olmayacağı belirtilmiştir (Cumhuriyet Arşivi a.).

1967 Arap- İsrail Savaşı (Altı Gün Savaşı)

1956 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra 1962 yılına kadar Ortadoğu'da şiddetli çatışmalar olmamıştır. Ancak El-Fetih ile Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) ortaya çıkışı ve Cezayir'in Fransa'ya karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesi Ortadoğu'daki dengeleri değiştirmeye başlamıştır (Armaoğlu, 1989, s. 230).

“Altı Gün Savaşı” olarak bilinen Arap-İsrail Savaşı'na giden süreçte yıllarca devam eden gerginlik ve sınır çatışmaları gibi birçok faktörden söz edilebilir. Nasır'ın, 1948 ve 1956 savaşlarının intikamını alarak Arap dünyasının lideri olmak istemesi, SSCB'nin Araplara sattığı silahları test etmek için savaşa teşvik etmesi, Vietnam Savaşı ile uğraşan ABD'nin İsrail'e yardım edemeyeceği düşüncesi ve petrol üzerindeki mücadele yeni bir Arap-İsrail Savaşı'nın çıkmasında etkili olmuştur (Memiş, 2002, s. 100). Nasır'ın hırsının etkili olduğu Arap-İsrail anlaşmazlığı üzerine bir Fransız düşünürünün, “İslam dininin yıkılması ve Arap dünyasının perişan edilmesi mevzuundaki Nasır-İsrail anlaşmazlığı, belki sözsüz ve imzasız olarak, Nasır'ın iktidarı ele geçirdiği günden beri yürürlüktedir.” (Dedektif X Bir, 1967, s. 6) yorumu dikkat çekicidir.

İsrail, kurulduğu tarihten itibaren kendisini güvende hissetmemiş ve bu iddia ile Arap topraklarını işgal etmek için saldırılarını haklı göstermeye çalışmıştır. Bu işgallerde sadece güvenlik algısı etkili olmamıştır. Yahudilerin dini kitabı Tevrat'ta geçen ve merkezi Kudüs olmak üzere Nil'den Fırat'a vaad edilmiş topraklara ulaşma inancıyla topraklarını genişletme çabası içine girmiştir. Böylelikle, güçlü bir İsrail Devleti (Eretz İsrail) için Tanrı tarafından vaat edildiğine inanılan Filistin topraklarında, Filistin direniş hareketini büyümeden yok edip, İsrail'i tanıyacak rejimlerin kurulmasını sağlayabilmeyi hedeflemiştir.

ABD'nin desteğini alan İsrail'in saldırısı ile başlayan ve Ortadoğu'nun siyasi haritasını değiştiren Altı Gün Savaşı, emperyalist güçlerin bölgeye girmesini sağlarken yeni çıkar çatışmalarına da zemin hazırlamıştır. Bu savaş, ABD'nin bölge çıkarları açısından önem taşımaktaydı. Şöyle ki, Arapların yenilgiye uğratılmasıyla hem SSCB ile yakın ilişkileri olan hem de Arap ulusal bilincinin oluşması için çaba gösteren Mısır'da Nasır, Suriye'de de Baas Rejimleri yıkılabilirdi (Şimşek, 2005, s. 63). Bu açıdan bakıldığında Altı Gün Savaşı, resmi olarak duyurulmamakla birlikte, İsrail'i destekleyen ABD ile Arapları destekleyen SSCB arasında gerçekleşen bir savaş olmuştur. Savaşın mağlubu da SSCB olmuştur (Varlık Yıllığı, 1968, s. 9). Ortadoğu'daki varlıkları ve etkileri net olarak görülmeye başlayan ABD ve SSCB'nin, BM'de uzlaşması ile savaş sonlandırılmıştır. Arapların yenilgisi ile sonuçlanan savaşın ardından İsrail, Gazze, Sina Yarımadası, Batı Ürdün, Kudüs ve Golan Tepeleri'ni ele geçirmiştir (Aras, 1997, s. 25). Arap devletleri bu savaşın bir Arap-İsrail Savaşı olmadığını, temel amacın Ortadoğu'daki siyasi dengelerin bozulması olduğunu belirtirken bu durumun gelecekte Türkiye'yi de etkileyeceği değerlendirmesini yapmışlardır (Milliyet, 1967).

1948'den sonra yapılan her savaş, İsrail'in varlığını sağlamlaştırmasına ve topraklarının genişletmesine imkan verirken bu savaş, İsrail'in topraklarını yaklaşık dört kat büyütmesini sağlamıştır (Tahsin, 2004, s. 20). Arap devletleri savaş sonrasında Arap Zirvesi'nde alınan üç hayır kararı ile savaş sonucuna tepki vermişlerdir. Bu kararlar, İsrail 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilinceye ve Filistin'in meşruluğunu tanıyincaya kadar onunla barışa hayır, görüşme masasına oturmaya hayır ve onu tanımaya hayır şeklindeydi (Şimşek, 2005, s. 64).

1967 Savaşı'ndan sonra Filistinli Araplar arasında milli bilinç tekrar ortaya çıkmış, 1965-1966 yıllarında Filistin'de kurulan örgütler Arap dünyası dışında da destek görerek taraftar toplamaya başlamıştır

(Mansfield, 1975, s. 188). Olumlu olarak görülen bu gelişmelere rağmen Arap devletlerinin yeni politikası Filistin Sorunu değil kaybedilen toprakların geri alınması mücadelesi olmuştur (Bağımsız Filistin Devleti'nin Doğuşu ve Geleceği, 1994, s. 40). Her ne kadar Arap devletleri, İsrail'e karşı birlikte hareket etmişlerse de Filistin Devleti fikrinde birlik sağlayamamışlardır.

Türkiye, Altı Gün Savaşıyla ilgili gelişmeler karşısında temkinli hareket etmiş, bir müdahale yerine barışın sağlanması konusunda BM kararları doğrultusunda bir politika izlemiştir (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1967, s. 34). Ayrıca Türkiye'de bulunan NATO üslerinin kullanılmasına izin vermeyeceğini ancak NATO'nun alacağı savunma tedbirlerine ve kararlarına katılacağını bildirmiştir (Her Gün, 1967). Arap dünyasında memnuniyetle karşılanan NATO üyesi Türkiye'nin üstü kapalı Arapların yanında olduğunu göstermesi hem Türk-Arap ilişkilerinin hem de Türkiye-Filistin ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır (Öke, 2002, s. 426). Arap ülkeleri, 6 Haziran'da aldıkları kararla İsrail'e destek veren ABD ve İngiltere'ye petrol ihracını durdururken (Ayhan, 2006, s. 248), Türkiye'ye petrol ihracının devam edeceğini açıklamışlardır.

Türkiye, Araplarla olan ilişkilerini geliştirirken, İsrail'i de üstü kapalı kınayarak ilişkileri kesme konusunda temkinli yaklaşmıştır. Türkiye, hassasiyetle yaklaştığı Filistin mültecileri ve Kudüs konularında ise daha kararlı bir tavır sergileyerek (Armaoğlu, 2000, s. 220), BMGK'da kabul edilen ve Kudüs'ün statüsünün değiştirilmesini öngören iki karar tasarısının imzacıları arasında yer almıştır. Genellikle Genel Kurul'da görüşülen karar tasarılarının oylamasında Arap devletlerinin tarafında yer alınırken (Kürkçüoğlu, 1974, s. 157) Ortadoğu'daki sorunların çözümü konusunda ise Arap devletlerinin intikamcılık fikirlerinin aksine müzakereden yana olunmuştur (Armaoğlu, 2000, s. 221).

Savaş sırasında Türkiye, ABD'nin baskısıyla karşı karşıya kalmıştır. ABD'nin, Türkiye aracılığıyla hem Arap devletleriyle diplomatik ilişkilerini yürütmek, hem de Irak'taki çıkarlarının korunması isteğine sıcak bakılmamıştır (Cumhuriyet, 1967). Ortadoğu'da etkinliğini artırmaya çalışan ABD, aslında hem İsrail'in güvenliği hem de bölgenin kontrolü amacıyla 1971 yılında İngiltere'nin Süveyş'in doğusundan çekilmesi sonucu bölgede oluşacak boşluğun Türkiye, İran, Pakistan, Suudi Arabistan ve Kuveyt arasında bir pakt kurularak doldurulacağını ve böylece Basra Körfezi bölgesinin savunmasının sağlanacağını açıklamıştır (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1968, s. 22). Bu

açıklama üzerine Türkiye, bir paktın kurulacağından haberi olmadığını bildirerek böyle bir oluşumun içinde yer almak istememiştir. Çünkü Türkiye'nin Arap politikası,

- (i) Arap devletleriyle ikili ilişkileri her alanda geliştirmeye çalışmak,
- (ii) Arapların kendi aralarındaki anlaşmazlıklara karışmamak ve taraf tutmamak,
- (iii) Arapları böylecek paktlara ve bölge anlaşmalarına katılmamak (Oran, 2001, s. 789) olarak belirlenmişti.

Türk-Arap ilişkilerinin gelişmesine rağmen SSCB ile yakınlığı olan Irak, Suriye ve Cezayir gibi devletlerle ilişkiler pek geliştirilememiştir. Özellikle, "*Red Cephesi*"ni oluşturan devletler Türkiye'yi, İsrail ile ilişkilerini kesmediği için eleştirmiştir (Dursun, 1995, s. 418).

Altı Gün Savaşı, Türkiye açısından bakıldığında Batı'yı rahatsız etmeden Arap devletleriyle ilişkilerini geliştirmesi bakımından önemlidir. Geçmiş dönemlerden farklı olarak Türkiye, ilk defa Ortadoğu sorununa ve bu sorun karşısında nasıl bir tavır alacağına hükümet programında yer vermiştir (Fırat, 1997, s. 206). Bunlara karşılık, Türkiye'nin en önemli sorunlarından olan Kıbrıs konusunda ne Arap devletlerinin ne de İsrail'in aynı duyarlılığı gösterdiği söylenemez. Çünkü Nasır'ın, Makarios'u desteklediği dönemde İsrail de Kıbrıs konusunda Türkiye lehine herhangi bir eylemde bulunmamıştır.

Savaş sonrası dönemde İslam dünyasındaki önemli gelişmeler, Arap devletlerinin örgütlenmeye doğru adım atmalarını sağlamıştır. Devletler arasında örgütlenme döneminin başladığı II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanan Arap devletleri arasında da örgütlenme yönünde girişimler olmuştur. Batı etkisinde olan bu devletler ilk zamanlar örgütlenme fikrine sıcak bakmamış, 1969 yılından Mescid-i Aksa'nın Michael Danis Rohen isimli Avustralyalı bir Yahudi tarafından yakılması üzerine İslam Konferansı toplanması konusunda ortak karara varmışlardır. İslam dünyası içindeki bazı devletler başlangıçta bu örgütlenme içinde yer alıp almama konusunda bazı tereddütler yaşamıştır. Bu devletlerden biri de Türkiye idi.

Laik bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti, İsrail'e karşı güç göstergesi olabilecek İslami cihat görünümlü bir örgütlenme içinde bulunma konusunda kararsızlık yaşarken diğer taraftan da Arap devletleri ile ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı için onları gücendirmeme konusunda dikkatli olmaya çalışmıştır (Kürkçüoğlu, 1972, s. 167). Yaşanılan

kararsızlık sonucu çözüm, Türk Anayasası'na uygun bir dış politika çerçevesinde hem tam üye olmamak hem de İslam ülkeleriyle işbirliği yapabilme yönünde olmuştur (Yankı, 1976, s. 24). Ancak, amaçları Filistin'i kurtarmak olan Sosyalist Arap devletleri, Türkiye ve İran'ın İslam Birliği'ne alınmasına karşı çıkmışlardır (Cumhuriyet, 1966). Bu gelişmeler çerçevesinde Türkiye, Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın isteği üzerine İslam Konferansına gözlemci olarak katılacağını bildirmiştir (Cumhuriyet, 1966).

Arap dünyasındaki örgütlenme içinde yer alan Türkiye, İsrail ile ilişkilerini kesmesi yönünde sık sık Arap devletlerinin baskısı ile karşı karşıya kalmıştır. Türkiye, bu baskı karşısında tepkisini göstererek, Türk dış politikasına müdahale edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Arap devletleri, Türkiye'yi bu tavır nedeniyle içinde bulunduğu CENTO gibi örgütleri örnek göstererek Batı'nın çıkarları doğrultusunda hareket etmekle suçlamıştır (Oran, 2001, s. 792).

1973 Arap- İsrail Savaşı (Yom Kippur)

Araplar ile İsrail'in sıcak çatışmaya girdiği son savaş olan Yom Kippur Savaşı'nın ana sebebi Arapların, 1967 Savaşı yenilgisinin intikamını ve İsrail'in işgal ettiği toprakları geri almak istemesiydi. Bu bağlamda savaşa giden süreçte önemli gelişmeler olmuştur. 1969 yılında Filistin Milli Konseyi, bir Filistin Devleti kurulmasının gerekliliğini ortaya koyarak, BMGK'nın 242 sayılı kararını reddetmiştir (Yılmaz, 2004, ss. 165-167). Savaşa adım adım yaklaşıırken iç etkenler dışında dış etkenlerinde teşvik edici olduğu görülmektedir. Ortadoğu'da önemli iki güç ABD ve SSCB'nin, bölgede çatışma içinde olan Arap devletleri ve İsrail yanında taraf tutmaları bu devletleri cesaretlendirerek birbirine savaş açma yönünde teşvik etmiştir (Fırat, 2006, s. 17). ABD ile güç mücadelesi içinde olan SSCB, 1973 yılı başlarından itibaren Mısır'a, Süveyş Kanalı'nın doğu yakasından öteye geçmemesi şartıyla İsrail'e savaş açması ve vereceği füzelerin Sovyet uzmanlarının kontrolünde olması konusunda baskı yaparak silah göndermeye başlamıştır. Bu yakınlaşmadan rahatsızlık duyan ABD, İsrail'den Mısır'a taviz vermesini istemiş ancak İsrail bu isteğe olumlu bakmamıştır (Yılmaz, 2004, s. 177).

Hem Araplar için geleneksel ve dinsel bir anlam taşıyan hem de İsrail'in, "Adak Günü" (Yom Kippur) adı verilen dini bayramı kutlamaya hazırlandığı döneme denk gelen 6 Ekim tarihinde Mısır'ın saldırısı ile başlayan savaş (Yom Kippur 1973, 1985, s. 143), 27 Ekim'de BMGK'nın 338 sayılı kararı ile sona ermiştir.

Arap devletlerinin (tarafklar Mısır ve Suriye destekleyen devletler Ürdün, Irak, Suudi Arabistan, Libya, Fas, Kuveyt, Cezayir, Sudan) savaşın sona erdirilmesi yönündeki kararlarında, Arapların ABD tarafından İsrail'e gönderilen savaş malzemeleri kadar malzeme elde edememeleri ve bölgedeki dengelerin kendi lehlerine döndüğü düşüncesi etkili olmuştur. Arapların, İsrail'in yenilmez unvanına son verdikleri Yom Kippur Savaşı sonucunda Mısır, Süveyş Kanalı'nı geçerken, Suriye de Golan Tepelerini işgal etmiştir (Stratejik Etütler Bülteni, 1974, s. 69). Ancak İsrail, ABD'den aldığı destek ile Mısır'ı Süveyş'ten, Suriye'yi de Golan'dan çıkarmıştır (Bulut, 2018, s. 347). Bu savaş tüm taraflar için ayrı anlam taşımaktadır. Araplar için artık İsrail'in yok edilmesi amacı gütmeyen ve Filistinlilerin taleplerinin öncelikli olmadığı ama İsrail'in 1967 yılından itibaren izlediği işgal politikasına yönelik olduğundan diğer üç savaştan farklı idi. İsrail açısından bakıldığında ise bu savaş, 1948'den beri temel alınan İsrail Devleti'nin güvenliği ve devamının sağlanması anlamına gelmekteydi (Yom Kippur 1973, 1985, ss. 34-35).

Arap devletlerinin zaferi ile sonuçlanan ve güvenlerini artıran (özellikle de Mısır ve Suriye'nin) bu savaş sonunda Batı'nın Araplara ilgisinin arttığı görülmektedir. ABD başta olmak üzere Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya Arapları desteklediğini açıklamış, alınan moral ile bazı muhafazakar Arap devletleri güçlerini artırmaya başlamıştır. Arap dünyasının önemli aktörü Mısır, ABD ile yakınlaşma politikası izlemiş bu politikası nedeniyle Arap dünyasının tepkisi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu gelişme sonucunda, Arap dünyasının diğer önemli aktörü Suriye bölgede etkili güç olmaya başlamıştır (Kürkçüoğlu, 1974, ss. 152-154).

Ortadoğu'da ABD ile SSCB mücadelesinden faydalanmak isteyen Arap devletleri, İsrail'e destek vermekten kaçınmayan ABD ile doğrudan çatışmak yerine İsrail'e verdiği desteği kesmesi amacıyla ABD'ye karşı ekonomik saldırıya girişmişlerdir (Stratejik Etütler Bülteni, 1974, ss. 69-70). Bu durum, daha önce bir araya gelemeyen Arap devletlerini yakınlaştırmıştır. 1973 petrol krizinde, kısa süreli olsa da dayanışma içinde hareket ederek Batı'ya karşı petrol silah olarak kullanılmıştır (İbid, ss. 91-92).

Türkiye, daha önceki savaşlarda olduğu gibi tarafsızlığını korumuştur. Ancak her ne kadar tarafsızlığını ilan etmiş olsa da SSCB uçaklarının Türk hava sahasını kullanarak Arap devletlerine askeri malzeme taşımasına ve Suriye'nin, üçüncü dünya ülkelerinden gönderilen malzemelerin aktarımında Türkiye'nin güney limanlarını kullanımına

izin vermiştir. Buna karşın ABD'nin, İncirlik Üssü'nü İsrail'e yardım amaçlı kullanmasına ise izin vermeyerek Arap devletlerinin tarafında olduğunu göstermiştir (Türk-Arap İlişkileri, 1976, s. 142). Türkiye, Arap devletlerinin yardım istemesi üzerine uluslararası arenada da girişimlerde bulunmuştur. Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken, Yugoslavya, Irak, İspanya ve Çin Halk Cumhuriyeti Büyükelçilerinden BMGK'nın, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini öngören 242 sayılı kararının uygulanması konusunda yardım istemiştir (Hürriyet, 1973).

Bu gelişmeler ve Türkiye'nin Arap devletlerinin meşru taleplerini desteklemeye devam edeceğini belirtmesi Arap dünyasında memnuniyetle karşılanırken Türkiye-İsrail ilişkilerine olumsuz etki etmiştir (Oran, 2001, s. 799). Aslında, Türkiye'nin Arap devletleri ile yakınlaşmak istemesinin en önemli nedenlerinden birisi Kıbrıs meselesiydi. Bu yakınlaşma doğrultusunda amaç, Arap devletlerinin 1960'lı yıllarda Makarios'a verdiği desteği engellemek ve bu devletleri Türk-Arap ilişkilerini olumsuz etkileyen Bağdat Paketi gibi oluşumlar içinde yer almadığına ikna etmektir (Hale, 2003, s.176). Diğer taraftan da ekonomik nedenler dikkate alınarak Arap ülkelerinin petrol ambargosu dışında kalmak istenmiştir. Bu sebeplerden dolayı Türkiye, 1976 yılında İstanbul'da toplanan İslam Konferansı'nda üye ülkelerin, İsrail ile siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerini kesmeleri ve İsrail'in BM'den çıkarılması için çaba harcamaları gerektiği ile ilgili karara karşı çıkmamıştır. Buna karşın Türkiye, düşük seviyede olan İsrail ile ilişkilerini aynı seviyede tutmaya gayret göstermiştir (İhsanoğlu, 1995, s. 397). Bu gelişmeler karşısında İsrail, Türkiye'nin Arap devletleri ile aynı örgüt içinde yer almasının Ortadoğu'ya barış gelmesine katkı sağlayacağını ve İslam dünyasına, İsrail ile barış yapma konusunda telkinde bulunabileceğini belirtmiştir (Yankı, 1976-1977, s. 27).

Türkiye'ye İsrail ile ilişkiler konusunda en fazla baskıyı yapan Mısır'ın, 1979 yılında İsrail'in varlığını meşrulaştıran Camp David Anlaşmasını imzalayan ilk Arap devleti (Yamakoğlu, 2004, s. 208) olması tepkilere yol açmıştır. Bu durum Türkiye'nin rahatlayarak İsrail ile ilişkilerini devam ettirmesini sağlamıştır. Aslında anlaşmanın yapılmasından memnuniyet duyan Türkiye, Camp David Antlaşması sonucunda Arap devletleri arasında çıkan anlaşmazlıklar karşısında tarafsız politika izlemiştir (Sander, 2006, s. 237). Ancak anlaşmaya tepki veren dört eylemcinin 13 Temmuz 1979'da Türkiye'deki Mısır Büyükelçiliğini basmasıyla doğrudan olayın içine dahil olunmuştur. Türkiye'nin, Mısır ile diplomatik ilişkilerini kesmesi yönünde talepleri olan eylemcileri

ikna amacıyla FKÖ arabulucu olmuş ve gerillalar teslim olmuştur. Bu gelişmelerin ardından FKÖ, Ankara'da temsilcilik açmıştır (Kut, 1991, s. 23). Türkiye'nin, Arap devletleriyle bu kadar yakınlaşması hem Batılı devletleri hem de Türkiye'de Yahudi işadamlarıyla ilişkili olan iş çevrelerini endişelendirmiştir (Yankı, 1979, s. 14).

1980-2010 Yılları Arasında Arap-İsrail Anlaşmazlığı

Kudüs'ün Başkent İlan Edilmesi

Arap-İsrail anlaşmazlığındaki önemli konulardan birisi de, İsrail tarafından Kudüs'ün başkent ilan edilmesiydi. 29 Temmuz 1980'de İsrail'in, Doğu Kudüs ile Batı Kudüs'ü birleştirerek "*ebedi ve değişmez başkent*" ilan etmesine Arap devletleri gibi Türkiye de tepki göstermiştir (Gönlübol ve Ülman, 1996, s. 596). Doğu Kudüs'ün ilhaki konusunda 11 Aralık 1980'de BMGK'nın 35/122 sayılı kararı, Türkiye'nin de içinde yer aldığı 118 devletin oyu ile İsrail'in işgal ettiği toprakların Kudüs de dâhil statüsünü değiştirmek amacıyla aldığı önlemleri geçersiz kılmıştır (Armaoğlu, 2000, s. 226). Duruma tepki veren Türkiye, İsrail ile 1956 yılından beri devam eden maslahatgüzar seviyesindeki diplomatik ilişkilerini 2. Kâtip seviyesine indirmiştir. Türkiye'nin aldığı bu karar, Arap devletleri tarafından memnuniyetle karşılanmış ve kararın, İslam âlemine güç kattığı yorumları yapılmıştır. Ayrıca bu karar, Filistin-Türkiye ilişkilerini daha da güçlendirecek bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde Türkiye'nin, Arap devletleriyle ilişkilerini sıkıntıya sokan sorunun önemli ölçüde kalktığı görülmektedir (Milliyet, 1980a). Aslında Arap devletleri her ne kadar Türkiye'yi Batı ile ilişkileri konusunda eleştirse de Türkiye'nin, Avrupa ile ilişkileri ve BM'de olmasını kendi çıkarları bakımından da faydalı görmüşlerdir (Milliyet, 1980b).

12 Eylül sonrası dönemde, siyasi sebeplerin yanı sıra 24 Ocak 1980'de başlatılan ekonominin geliştirilmesi için ihracatta üretim ve yatırım artışını sağlayabilme politikası çerçevesinde Ortadoğu pazarlarının önem kazanması (Özcan, 1999, s. 544) Türk-Arap ilişkilerini en yüksek noktaya ulaştırmıştır. Bu bağlamda Türkiye, 25-27 Ocak 1981'de Taif'de yapılan İslam Zirvesi'ne ilk defa Bülend Ulusu ile Başbakan seviyesinde katılım göstermiştir (Armaoğlu, 1991, s. 849). Bu dönemde Türkiye-Filistin ilişkileri de gelişmeye başlamış, BM oturumlarında Filistin davası savunulmuştur. Ne yazık ki Türkiye, bu girişimlerine karşılık Arap devletlerinden Kıbrıs konusunda aynı desteği bulamamıştır.

Türk-Arap ilişkilerinin gelişmesinden rahatsızlık duyan İsrail, bazı

Arap ülkeleriyle gerilim yaşayan Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Bu yönde adım atan İsrail Başbakanı Menahem Begin, Türkiye'nin terör örgütü PKK ile mücadelesinin FKÖ gibi bir örgütle mücadele eden İsrail tarafından iyi anlaşıldığını belirterek, aynı zamanda Türkiye'nin jeopolitik olarak Ortadoğu'da SSCB yayılmacılığına karşı önemli bir konumda olduğunu dolayısıyla Türkiye'nin ekonomik ve askeri gücünü artırmanın gerekliliğine vurgu yapmıştır (Yankı, 1980, s. 12).

Golan Tepelerinin ve Lübnan'ın İşgali

İsrail'in, Arap topraklarını işgali bölgedeki istikrarsızlığın devam etmesine neden olmuştur. 1967 yılından beri işgali altında olan ve zengin su kaynaklarına sahip Golan Tepelerini Aralık 1981'de ilhak etmesi gerilimi yeniden artırmıştır. Arap dünyasının büyük tepki verdiği bu ilhak ile ilgili olarak BMGK da, aldığı kararla ilhakin hukuki geçerliliği olmadığını belirtmiştir. Uyarıları dikkate almayarak işgale devam eden İsrail, Filistinli direnişçilerin Lübnan'dan yaptıkları saldırıların ardından 1979 yılında olduğu gibi 1982 yılında ikinci defa Lübnan'ı işgal etmiştir. İsrail'in, Camp David anlaşmasına uymayarak Lübnan'a saldırması Ortadoğu'daki barış beklentilerini iyice azalmıştır (Memiş, 2002, s. 112). İsrail Devleti'nin kuruluşu ile Filistinli mülteciler, 1967 yılından itibaren de Filistinli örgütler Lübnan'a yerleşmeye başlamıştır (Güdül, 2018, s. 255). Beyrut'u ve Filistinlilerin yaşadığı mahalleleri kuşatan İsrail ile Suriye arasında yaşanan çatışmalar FKÖ'nün ülkeyi terk etmesi şartıyla sonlanmış, İsrail kuşatması kalkmıştır. Ancak İsrail kontrolünde olan Ketaib milislerinin (Falanjist), Sabra ve Şatilla kamplarında iddialara göre yaklaşık 2000 Filistinliyi katletmesi dünya kamuoyunda tepki ile karşılanmıştır (Çubukçu, 2002, s. 69). Türkiye, bu katliamlara tepki göstererek, İsrail'in komşu ülkesinin sınırlarını ihlal etmesinin kabul edilemeyeceğini ve Filistin halkının hukuki varlığının kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Öke, 2002, s. 427). Türkiye, Lübnan İç Savaşı başladığı andan itibaren Lübnan'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü savunmuş, bölgede İsrail'in işgali ile artacak istikrarsızlığın dikkatle izlendiğini ifade etmiştir (Milliyet, 1981).

İntifadalar

1987'den 1993 yılına kadar devam eden ve İsrail işgaline karşı Filistinlilerin direniş eylemi olan intifada, uluslararası camiada da dikkat çeken önemli bir hareket olmuştur. Çünkü Filistinliler, topraklarını geri kazanabilmek için gösterdikleri direnişte, İsrail'in ağır silahlarına karşı taş ve sopa ile karşılık vermişlerdir. Bu durum,

dünyada tepkilere neden olurken Filistinliler ile İsrail arasındaki güç farkını da ortaya koymuştur. Ancak intifada, İsrail'in engellemelerine rağmen durdurulamamıştır (Yılmaz, 2003, s. 147). BM'de, İsrail'in kınanması yönünde karar alınmışsa da İsrail'in izlediği politikada bir değişiklik yaratmamıştır (Aras, 1997, s. 90).

Filistin Ulusal Konseyi, 15 Kasım 1988 yılında Filistin Devleti'nin kurulduğunu açıklamıştır. Ancak I. intifada'nın başladığı dönemde bölgede yeni bir aktör, FKÖ'nün laik söylemlerinin tersine dini söylemleriyle dikkat çeken Hamas ortaya çıkmıştır. İsrail, kuruluşundan 1980'li yıllara kadar bölge devletlerini varlığına yönelik tehdit olarak algılamakla sonraki süreçte bölgedeki devlet dışı örgütleri de (Hamas, Hizbullah vb.) tehdit olarak görmeye başlamıştır (Deniz, 2016, s. 139). Filistin direnişini destekleyen Hamas, iki devletli çözümden yana değildi. Bu nedenle İsrail, barış görüşmeleri için İslami bir örgüt yerine önceleri terörist saydığı FKÖ'yü Filistin halkının temsilcisi olarak tanımıştır. İsrail, aldığı bu karar ile kendine yönelik direnişte bulunan gruplar arasındaki ayrılıktan faydalanarak Filistin içerisindeki birliği yok edebilmeyi amaçlamıştır. FKÖ de varlığını devam ettirebilme amacıyla görüşmelere olumlu bakmış, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi şartıyla İsrail'i tanıyabileceğini belirtmiştir (Özkoç, 2009, s. 174).

1990'lı yıllardan itibaren bölgedeki siyasi gelişmeler FKÖ'nün aleyhine gelişmiştir. FKÖ'nün Körfez Savaşı sırasında diğer Arap devletlerinden ayrı olarak Irak'ı desteklemesi, İsrail'in işgali altındaki toprakları için verdiği mücadelesinde uluslararası desteği yitirmesine sebep olmuştur (Özkoç, 2009, s. 176).

ABD'nin, Körfez Savaşı sonrasında bölgede etkinliğini artırması, çıkarları doğrultusunda Filistin-İsrail sorununa müdahil olmasını sağlamıştır (Aras, 1997, s. 92). İsrail'de yönetim değişikliği ile İşçi Partisi'nin göreve gelmesi ve Filistin Devleti'nin uluslararası camiada tanınması için çaba gösteren FKÖ'nün İsrail ile barış görüşmeleri yapması bölge barışı için umut olmuştur. İlk dönemde çok taraflı yapılan barış görüşmelerinden sonuç alınamamıştır. Ancak, 1993 Oslo görüşmeleri İsrail tarafından FKÖ'nün tanınmasına giden süreci başlatmıştır (Özkoç, 2009, s. 178). Görüşmeler sonucu imzalanan I. Oslo Anlaşması çerçevesinde İsrail'in, Batı Şeria ve Gazze Şeridinden çekilmesi, bu bölgede Filistin Ulusal Otoritesi kurulması fikrinde anlaşmaya gidilmiştir. 1994 yılında da İsrail ile FKÖ arasında Paris'te ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla protokol imzalanmıştır

(Özkoç, 2009, ss. 180-181). Geçici barış havası yaratan İsrail ile FKÖ arasında yapılan anlaşmalar, Filistinliler lehine görünmüş olsa da aslında İsrail, çekilmesi gereken topraklardaki kontrolü bırakmak istememiştir. Şöyle ki, İsrail'in çekilmesi gereken toprakların Filistin Yönetimine devredilmesini öngören 1994 Gazze-Eriha Anlaşmasına İsrail'in uymaması bu duruma örnek verilebilir (Özkoç, 2009, s. 182).

1995 yılında imzalanan II. Oslo anlaşması ile Filistin Polis Teşkilatı'nın kurulması kararı alınırken, Batı Şeria, A, B ve C olmak üzere üç bölünmüş, su kaynaklarının olduğu verimli topraklar ve Yahudi yerleşim yerleri İsrail kontrolünde kalmıştır. Buna karşılık FKÖ ile yapılan anlaşmalara imza atan İsrail Başbakanı İzak Rabin, Filistinlilere taviz verdiği gerekçesiyle suikasta uğramıştır. İsrail'in, anlaşmalardan önceki politikasını devam ettirme kararı ve saldırıları Filistinlilerin sert tepkisine neden olmuştur. Bu durum üzerine ABD'nin de baskısıyla 1997 yılında Hebron (El Halil) Protokolü imzalanmış, El Halil'in %97'si Filistinlilere bırakılmıştır. El Halil, H1 (Filistin Yönetimi) ve H2 (İsrail) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu protokol de, İsrail ile Filistin arasındaki soruna çözüm getirmemiştir. Gerilimin düşürülmesi ve II. Oslo Anlaşmasının uygulamaya geçmesi amacıyla İsrail ile Filistin Yönetimi arasında 1998 yılında Wye River Memorandumu imzalanmıştır. Bu memorandum ile İsrail'in, işgal ettiği toprakların bir kısmından çekileceği, Filistin Ulusal Otoritesi'nin de güvenliği tehdit edici eylemlere izin vermeyeceği kabul edilmiştir. Wye River Memorandumunda yer alan konularda düzenlemeye gidilmek istenmesi ve 1993 yılındaki I. Oslo Anlaşması'nda belirtilen Filistin Devleti'nin kurulması için geçici beş yıllık sürecin tamamlanmasının ardından Yaser Arafat'ın, Filistin Devleti ilan etmesinin engellenmesi yeni müzakereleri başlatmıştır. Bu bağlamda, 1999 yılında ikinci kez Wye River Memorandumu imzalanmıştır (Ayman, 2009, ss. 49-50).

Her iki tarafında taviz vermek istemediği konular nedeniyle yapılan anlaşmalardan sonuç alınamamış, yeniden gerilim artmaya başlamıştır. İsrail'in, çekilmesi gereken işgal toprakları üzerinde varlığını sağlamlaştırması, Filistin Devleti'nin geleceği ile ilgili konuların (Kudüs'ün statüsü, mülteciler ve sınırlar ve yerleşim yerleri) ötelenmesi ve son olarak Camp David'de gerçekleştirilen barış görüşmelerinde Filistin tarafının olumlu adım atmadığı suçlamasıyla karşı karşıya bırakılması, ekonomik ve sosyal sorunlar Filistinlilerin 2000 yılında, 2005'e kadar devam eden ikinci intifadayı başlatmalarına yol açmıştır (Kimmerling, 2003). İsrail muhalefet lideri Ariel Şaron'un, El Aksa Camii'ni ziyaret etmesi ise intifadanın tetikleyicisi olmuştur

(Rabbani, 2002, s. 135).

Filistinlilerin verdiği tepki ve saldırıları nedeniyle İsrail, Filistin Yönetiminin, İsrail askerlerine ve sivillere yönelik intihar saldırıları düzenleyen militanlara finansal destek verdiğini ileri sürmüştü (BBC, 2003) ve barış görüşmelerini sürdürmemeye konusunda Yaser Arafat'ı suçlayarak 2002 yılında Ramallah'ta bulunan karargahını kuşatmış ve korumalarını öldürmüştür (Aljazeera, 2014). Batı Şeria'nın neredeyse tamamını kuşatan İsrail, Filistin şehirlerine saldırı ve baskılarını artırmaya devam etmiştir. En ağır saldırıyı da Cenin Mülteci Kampı'na yapmıştır. Saldırı sonrası, BM raporunda her iki taraf da suçlanırken, Türkiye, saldırıya çok sert tepki vermiştir. İsrail eleştirilmiş ve yapılanın soykırım olduğu ifade edilmiştir (Sırım, 2019, s. 367).

2000-2005 yılları arasında yapılan barış görüşmeleri de bir önceki dönemden farklı bir sonuç getirmemiştir. Filistinliler bağımsız bir devlet kurmak isterken, İsrail de Batı'nın herhangi bir önleyici müdahalesi olmadığından bölgeyi bölme politikası uygulamıştır. Filistinliler, 1988 yılından itibaren Batı'nın gözünde barış yanlısı olarak görülürken 2000 yılından sonra barışa karşı oldukları yönünde bir algı oluşmuştur. Bu tarihten sonra İsrail-Filistin anlaşmazlığı artarak çatışmaya dönüşmüştür.

Filistin konusu her zaman Türkiye için hassas konulardan biri olmuştur. Türkiye, İsrail ile Filistin arasında yaşanan sorunlar karşısında 1988 yılında Filistin Devleti'ni tanıyarak Filistin'den yana tutum sergilemiştir. Bu yaklaşımda 1980'li yıllarda Türkiye'nin Arap devletleriyle ticaret hacmini önemli oranda artırmasının da etkili olduğu söylenebilir. Türkiye, 2000 yılındaki II. İntifada da (El-Aksa İntifadası) yine sert tepki vererek İsrail'i, devlet terörü faaliyeti içinde olduğu ve izlediği politika nedeniyle eleştirmiştir (Kona).

Gazze Operasyonu ve Mavi Marmara Saldırısı

Kasım 2007'de İsrail-Filistin barış görüşmeleri yeniden başlamıştır. 2008 yılında bir anlaşma yapılması yönündeki beklenti İsrail'in, Gazze operasyonu, Mescid-i Aksa'daki kazı çalışmaları ve Doğu Kudüs'te yerleşim alanlarını genişletme politikası nedeniyle sona ermiştir (Yaşar, Özcan ve Kor, 2010, s. 93).

İsrail, 2007 yılından itibaren Hamas'ın kontrolünde olan Gazze'yi düşman bölge olarak nitelendirerek sert yaptırımlar uygulamıştır. Ancak İsrail, Filistin ile yapılan ateşkes ile yaptırımlardan vazgeçeceğini

bildirmişse de 2008 yılında İsrail'in ateşkesi ihlali üzerine çatışmalar yeniden başlamıştır. İsrail, Gazze'den yapılan füze saldırılarını bahane ederek meşru müdafaa hakkını kullandığı iddiasıyla bu bölgeye silah ve mühimmat gelişini engelleyebilmek için 2009 yılında Gazze Şeridi'ni denizden abluka altına almıştır. Yaşanan gerilim üzerine ABD, İsrail-Filistin sorununa müdahale ederek tekrar barış görüşmelerini başlatmıştır. Bu süreçte ABD, İsrail'den yerleşim alanlarını genişletme politikasını bir süreliğine durdurmasını istemiştir. Fakat İsrail'in bu isteğe olumlu karşılık vermemesi üzerine görüşmeler askıya alınmıştır (Topal, 2012, ss. 106-107).

ABD'nin baskılarını dikkate almayan İsrail'in, Filistin topraklarında izlediği politika Arap devletlerinin soruna bakış açılarını radikal boyuta taşımıştır. İsrail'in, Filistin topraklarına yönelik politikası Araplar kadar Türkiye'nin de gündeminde olmuştur. İsrail'in 2008 yılında Gazze operasyonu ve ardından uyguladığı ambargo Gazze'deki koşulları iyice ağırlaştırmıştır. Türkiye, İsrail'in insanlık suçu işlediğini ifade ederek İsrail Başbakanı'nın operasyon öncesi Türkiye ziyaretinde bu bölgede insanlık dramı yaşanmayacağı yönünde verdiği sözü tutmadığı için sert dille eleştirmiştir. Bu eleştiri karşısında İsrail de, Türkiye'nin operasyon konusunda bilgilendirilme beklentisini eleştirmiştir (Akşam, 2009). Bu gelişmeler, Türkiye'nin, İsrail ile Suriye arasındaki arabuluculuk misyonunu olumsuz etkilemiş ve görüşmelere ara verilmiştir.

Türkiye, Gazze ile ilgili tepkisini uluslararası platformlarda da dile getirmiştir. 2009 yılında İsviçre'nin Davos şehrindeki Dünya Ekonomik Forumu'nda "Gazze: Ortadoğu'da Barış Modeli" konulu panelde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e yönelik Gazze'de orantısız güç kullandığı gerekçesiyle tepkisini ortaya koyarak salonu terk etmesi ("one minute olayı") neticesinde Türkiye-İsrail ilişkileri yeni bir kriz dönemine girmiştir (Sarıaslan, 2019, s. 1076).

Gazze'ye uygulanan abluka nedeniyle uluslararası yardım kuruluşlarının harekete geçmesi üzerine insani yardım malzemeleri götürmek amacıyla 36 ülkenin sivil toplum kuruluşunun katıldığı filo oluşturulmuştur (Topal, 2012, ss. 106-107). İsrail, Gazze'ye uyguladığı ambargonun kırılmasını önlemek ve gelen yardımları kontrol etmek için yardım filosunu engelleme yoluna gitmiştir. Bu engellemeler sonucu Mayıs 2010'da İsrail tarafından, içinde çeşitli ülkelere siyasetçi, akademisyen, gazeteci gibi değişik meslek gruplarından

kişilerin yer aldığı 600 kişilik Mavi Marmara gemisine düzenlenen saldırıda 9 kişi ölmüştür (Topal, 2012, s. 109). Dünya kamuoyunda sert tepkilere yol açan saldırının ardından Türkiye, İsrail'i devlet terörü yapmakla suçlayarak, büyükelçisini geri çekmiştir. NATO, AB, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) gibi uluslararası örgütler acil toplantıya davet edilmiştir. Hemen ardından İsrail ile askeri tatbikatlar ve futbol maçları iptal edilmiştir. Uluslararası tepkilerin verildiği İsrail saldırısı ile ilgili olarak 2010 yılında BM bünyesinde toplanan soruşturma panelinin yayımlanan 2011 tarihli raporu, Türkiye'nin beklentilerine cevap vermezken İsrail'in, Gazze ablukası konusunda haklılığına yer verilmiştir (UN.2011).

Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkileyen olayla ilgili olarak Türkiye, İsrail'den, özür dilemesi, ölenlerin ailelerine tazminat ödemesi ve Gazze ablukasının kaldırılması talebinde bulunmuştur. Türkiye, ilişkilerin geliştirilmesi yönündeki taleplerine, Gazze'ye uygulanan ablukanın kaldırılması dışında, 2013 yılında karşılık bulmuştur. İsrail Başbakanı Binyamin Netenyahu, özür mesajı ileterek, ölen vatandaşlar için de tazminat ödemesi yapacaklarını belirtmiştir (BBC, 2013).

Arap Baharı'ndan Günümüze Arap-İsrail Anlaşmazlığı

2010 yılı sonunda başlayan ve Ortadoğu'da domino etkisi yaratan Arap Baharı (Arap kışı) süreci, İsrail-Filistin gerginliğini daha da artırmıştır. Bu sancılı süreçten en fazla etkilenen Mısır ve Suriye başta olmak üzere Arap ülkeleri, Filistin Sorunu karşısında ilgisiz kalmışlardır. Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) gibi radikal örgütlerin saldırısını engelleyebilmek amacıyla İsrail'den destek alınması bir anlamda Filistin'deki siyasi yapıların kontrol altına alınmasının yolunu açmıştır (El-Husseini, 2020). Bu süreç içinde Filistin iç siyasetinde İsrail'i rahatsız eden gelişmeler olmuş El-Fetih ile Hamas arasında birleşme yönünde eğilim görülmüştür. Filistin'in önemli aktörleri El-Fetih ile Hamas ilişkilerinde Arap Baharı ile birlikte Mısır-İsrail ilişkileri de belirleyici olmuştur. Şöyle ki, Arap Baharı etkisiyle bölge ülkelerinin yönetimlerinde değişiklikler görülmüş, İslami söylemleri benimseyen partiler iş başına gelmeye başlamıştır. Bu durum, Arap devletleri ile İsrail'i, Filistin topraklarında izlediği politika nedeniyle karşı karşıya getirmiştir. Filistin yönetiminin de İsrail ile uzlaşmaya daha az gönüllü olmasına sebep olmuştur. Yine bu süreçte İsrail, yerleşim alanlarına yönelik faaliyetlerini genişleterek, Batı Şeria'nın çevresine inşa ettiği "*Ayırım Duvarı*" ile Filistinlileri birbirinden ayırma fırsatı yakalamıştır. İsrail ile barış görüşmeleri kesilen Filistin yönetimi, BM

gibi uluslararası arenada destek arayışına girerek tanınma yönünde girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerinin sonucunda BM Genel Kurulu'nda gözlemci devlet statüsü kazanmıştır.

2013 yılında ABD gözetiminde İsrail-Filistin barış görüşmeleri, İsrail'in uzlaşmaz tavrı nedeniyle 2014 yılında yeniden kesintiye uğramıştır (Byman, 2011). Batı Şeria'da İsraili üç Yahudi'nin kaçırılması ve ölü bulunmasının ardından İsrail'in, Hamas tarafından roket atıldığı gerekçesiyle Gazze'ye yönelik başlattığı "*Sınır Koruma Operasyonu*" (Akıner ve Küngerü, 2016, s. 54) sonucu içlerinde çocuk ve kadının da olduğu çok sayıda Filistinli öldürülmüştür. Her ne kadar ateşkes ilan edilmişse de kısa süre içinde bozularak çatışmaya devam edilmiştir. Gazze saldırısına birçok devlet gibi Türkiye de tepki göstererek üç günlük yas ilan etmiştir. Buna karşın, İsrail ile ticari ilişkilerin kesilmesi talepleri ile ilgili olarak Türkiye-İsrail arasındaki ticari ilişkilerin tamamen sonlandırılmasının mümkün olmayacağı açıklaması yapılmıştır (Sabah, 2014). Hatta bu dönem Türkiye ile İsrail arasında ticaret hacmi önceki yıllara göre en yüksek artışı göstererek 5.8 milyar dolara çıkmıştır (ASO, 2016).

İsrail'in bu saldırı politikası Filistin için avantaj yaratmış, bir çok devlet Filistin Devleti'ni tanıma yönünde adım atmıştır (Byman, 2011). Filistin yönetimi, yerleşim bölgelerine yönelik faaliyetleri konusunda İsrail hakkında Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne suç duyurusunda bulunmuştur. 2016 yılında BMGK'da bu konu ile ilgili karar tasarısı kabul edilerek, İsrail'in bu faaliyetlerini derhal ve tamamen sonlandırması gerektiği belirtilmiştir. İsrail bu karara karşı gelerek uymayacağını ifade etmiştir. 2017 yılında orantısız gücünü artırmaya devam eden İsrail'in, Mescid-i Aksa'ya saldırı girişiminde bulunduğunu iddia ettiği üç Filistinliyi öldürmesinin ardından Harem-i Şerif'in giriş ve çıkışlarını kontrol altına almasıyla başlayan protesto hareketleri Doğu Kudüs ile Batı Şeria'ya kadar uzanmıştır.

Üç semavi din için kutsal kabul edilen Kudüs'ün, 2017 yılının sonlarında ABD tarafından İsrail'in başkenti olarak tanındığı ve büyükelçiliğinin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınacağı açıklaması Müslüman dünyasını ayağa kaldırmıştır. ABD'nin açıklamasından güç alan İsrail, Ocak 2018'de parlamentosundan (Knesset) "*Birleşik Kudüs*" yasasını geçirmiştir. Bu yasa İsrail'in, işgal ettiği topraklardan çekilmek bir yana iyice yerleştiğinin bir göstergesidir. İsrail'in bu adımına Müslüman dünyasının yanı sıra Türkiye'nin de sert tepkisi olmuştur. İİT'nun dönem başkanlığını yapan Türkiye, derhal İİT

üyelerini toplantıya çağırmıştır. İstanbul'da yapılan toplantıda, ABD ve İsrail'in bu adımının hukuka aykırı olduğu ve Filistin Devleti'nin kurulması için destek verileceği yönünde karar alınmıştır.

Filistin halkı, BM'nin 11 Aralık 1948 tarihli ve 194 sayılı kararı doğrultusunda topraklarına ve evlerine dönme haklarının tanınması amacıyla direnişe devam etmiştir. Filistinliler tarafından İsrail'in ablukası altında olan Gazze'de, 2018 yılından 2019 yılına kadar neredeyse her hafta "*Büyük Dönüş Yürüyüşü*" adıyla protesto eylemi gerçekleştirilmiştir. Bu protestolara orantısız güç kullanarak müdahale eden İsrail, 18 yaşından küçükler dahil olmak üzere çok sayıda Filistinliye ateş açarak ölümlere ve yaralanmalara sebep olmuştur (Abusalim, 2019). Filistinlilerin direnişlerini kırmak amacıyla şiddet kullanarak caydırıcı bir politika izleyen İsrail, çok sayıda Filistinliyi hapishanelerinde işkenceye maruz bırakmış, evlerini yıkmıştır. ABD'den destek alan İsrail'in, hukuka aykırı olarak Filistin topraklarına yerleşme girişimlerini devam ettirmesi ve 2019 yılından itibaren kazanımlarını artırması uluslararası arenada görmezden gelinmiştir (BBC, 2019).

ABD, geçmişte olduğu gibi İsrail-Filistin sorununu çözmek amacıyla yeniden girişimlerde bulunmuş, hazırladığı "*Yüzyılın Anlaşması*" isimli projeyi uygulamaya koymuştur. İsrail'in politikalarını destekleyen, Filistinliler için ise son şans olarak nitelendirilen bu proje çerçevesinde, İsrail ile Arap devletleri arasındaki ilişkilerde gelişmeler görülmeye başlanmış, Filistin sorunu geri planda kalmıştır (HABERTÜRK, 2020). Türkiye, Filistinlileri yok sayan ve İsrail'in izlediği politikayı meşrulaştıran bu anlaşmaya sert tepki vermiştir.

Arap devletleri ile İsrail ilişkilerindeki gelişmeler son yıllarda dünyanın gündeminde önemli yer tutan Doğu Akdeniz'deki rekabette de kendini göstermiştir. 2019 yılında Mısır'ın öncülüğünde İsrail, Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, İtalya ve Ürdün'ün bir araya gelmesiyle "*Doğu Akdeniz Gaz Forumu*" kurulmuş, 2020 yılında da kurumsallaşma için anlaşma imzalanmıştır (REUTERS, 2020). Bölgedeki sorunlardan ve gelişmelerden uzak kalamayan Türkiye, Doğu Akdeniz'deki enerji rekabeti dışına itilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin sorun yaşadığı devletler tarafından oluşturulan bu forum, Türkiye'ye karşı bir bölgesel işbirliği olarak değerlendirilmiştir.

Arap devletlerinin özellikle de Körfez devletlerinin bölgede İran tehdidi algısı onları ABD ve İsrail'le yakınlaşmaya itmiştir. Bu çerçevede İsrail ile birçok Arap devleti arasında normalleşme anlaşmaları yapılmıştır.

Böylelikle, Filistin sorunu ve İsrail'in saldırgan tutumu Arap devletleri tarafından görülmez hale gelmiştir (El-Husseini, 2020). Normalleşme anlaşmalarına tepki gösteren Türkiye, bölgesel barışı tehdit edebilecek bu durumu Filistin davasına yönelik siyasi bir suikast olarak değerlendirmiştir (TRT HABER, 2020).

Sonuç

Ortadoğu, tarih boyunca bir çok krizle karşı karşıya kalmıştır. Gerek çıkarları için bölgeyi kontrol altına almaya çalışan bölge dışı güçlerin varlığı gerekse bölge devletlerinin birlik içinde sorunlara çözüm bulamamaları gerginliklerin yaşanmasına ve devamına neden olmuştur.

İsrail Devleti'nin kuruluşundan günümüze devam eden Arap-İsrail anlaşmazlığı bölgede istikrarsızlığa yol açmıştır. 1948 yılında kurulan İsrail'in, güvenliğini sağlamak ve vaad edilmiş topraklara kavuşabilme isteği, Arap devletleriyle devamlılık gösteren çatışmalara neden olmuştur. Araplarla giriştiği savaşlar sonucu Batı'dan da aldığı destekle topraklarını genişletmeyi başararak, Filistin topraklarında hakimiyet kurma fırsatı yakalamıştır. Bu durum, bölgeye barış ve istikrarın gelmesini zorlaştırmıştır.

Arap-İsrail çatışması, her dönem Türkiye'nin de gündeminde olmuştur. Konjonktürel gelişmeler, Türkiye-Arap devletleri ve Türkiye-İsrail ilişkilerinde belirleyici olmuştur. 1950'li yıllarda Ortadoğu, Türkiye'nin önceliği değilken 1960'lı yıllardan itibaren Kıbrıs meselesi gibi dış politikada yaşanan sorunlar, Türk-Arap ilişkilerinin gelişmesinde etkili olmuştur. Zaman zaman ilişkilerde inişli çıkışlı durum yaşanmış olsa da Arap-İsrail Savaşları sırasında denge politikası izlemeye çalışan Türkiye, aldığı tedbirlerle Arap devletlerinin yanında yer almış, İsrail'in politikasını eleştirmiştir. Buna karşılık Türkiye, Kıbrıs Sorunu'nda aynı desteği bulamamıştır.

1980'lerde ekonomik politikalar çerçevesinde Ortadoğu pazarlarına duyulan ihtiyaç Türkiye'nin, Arap devletlerine yaklaşmasını sağlamıştır. Bu dönemde, üç semavi din için kutsal sayılan Kudüs'ün, İsrail tarafından başkent ilan edilmesi olayına Türkiye'nin verdiği tepki, Arap devletleri tarafından memnuniyetle karşılanmış, Türkiye-Filistin ilişkilerini geliştirmiştir.

Türkiye'nin, İsrail ile ilişkilerine bakıldığında bir süreklilik görülmektedir. Kuruluşundan hemen sonra İsrail'i tanıyan ilk

Müslüman devlet olan Türkiye, İsrail'in, topraklarını genişletme politikası doğrultusundaki haksız işgallerine ve Filistin halkına yönelik saldırılarına karşı çıkmış, Gazze ablukası, Mavi Marmara saldırısı gibi terör eylemi sayılabilecek girişimlerde bulunması nedeniyle diplomatik ilişkilerini gözden geçirme gerekliliği duymuştur. Aynı zamanda uluslararası platformlarda "one minute olayı" örneğinde olduğu gibi karşı karşıya gelmişlerdir. Fakat ilişkiler hiçbir zaman tam anlamıyla kesilmemiş, en sıkıntılı dönemlerde dahi ekonomik ilişkilerin iyi seviyede olduğu görülmüştür.

Arap devletleri ile İsrail arasındaki çatışmalar, 1990'lı yıllardan itibaren değişik tarihlerde müzakere ve anlaşma yoluyla çözülmeye çalışılmıştır. Ancak yapılan anlaşmaların ihlali, çözüm yollarının ortadan kalkmasına neden olduğu gibi bölgede istikrarın sağlanmasını da engellemiştir.

2011 yılında Ortadoğu'da domino etkisi yaratan Arap Baharı (Arap Kışı) etkisiyle İslami söylemlere sahip partilerin işbaşına gelmesi Filistin konusunda, Arap devletleri ile İsrail'i yeniden karşı karşıya getirmiştir. İsrail'in, 2014 yılında yaptığı Gazze saldırısı uluslararası arenada Filistin için avantaj yaratmış, bir çok devlet Filistin'i tanıma yönünde adım atmıştır.

İsrail'in, Arap devletleriyle yapılan anlaşmalara uymama ve bölgede varlığını kabul ettirme gayreti aldığı tek taraflı kararlarla devam etmektedir. 2017 yılında ABD'den aldığı destekle Birleşik Kudüs Yasasını çıkaran İsrail'in, 1967'den beri işgal ettiği topraklardan çekilmek bir yana bu topraklara yerleşmesini sağlayan durumun önümüzdeki yıllarda çatışmalara zemin hazırlayacağı öngörülmektedir. Ancak son yıllarda ABD tarafından hazırlanan "Yüzyılın Anlaşması" isimli proje ve normalleşme anlaşmaları ile Arap-İsrail ilişkilerinin geliştiği görülmektedir. Arap devletleri için 1948 yılından beri bölgede tehdit olarak görülen İsrail, artık öncelikli tehdit olmaktan çıkmıştır. Bu gelişmenin yaşanmasında, Arap devletlerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıkların, ABD ile yakınlaşma isteklerinin ve Türkiye ile İran'ı bölgede rakip görmelerinin etkili olduğu söylenebilir. Bu gelişmelere rağmen, İsrail tarafından işgal devam ettiği ve Filistin halkının hakları verilmediği sürece karşılıklı korku ve güvensizlik devam edecektir. Dolayısıyla, Ortadoğu'da barış kolay sağlanamayacaktır.

Türkiye'nin, Arap dünyası ile ilişkilerinde istenilen düzeye ulaşamamıştır. Şöyle ki, Arap ülkelerinin uzun süre Osmanlı egemenliğinde kalması, emperyalist güçlerin bölgede Türkler aleyhine

propaganda yapmaları ve Araplar arasındaki anlaşmazlıklar ilişkilerde belirleyici olmuştur. Bugüne gelindiğinde ise ABD tarafından hazırlanan proje kapsamında, Doğu Akdeniz'deki enerji rekabetinde Türkiye'ye karşı bölgesel işbirliği içinde yer aldıkları görülmektedir.

Türkiye, coğrafi etkenlere ve tarihsel geçmişe dayanan ilişkiler bağlamında bölgedeki gelişmelerden uzak kalmamış, komşularıyla her türlü ilişkisine önem vermiştir. Dış politikasında zaman zaman farklı tutum sergilemiş olmasına rağmen bölgede güvenliğin ve istikrarın sağlanması için barış yanlısı olmuştur.

Kaynakça/ References

Resmi Yayınlar

030.01.50.299.3. *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi(a)*

030.01.7.43.22. *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi.(b)*

Gazete ve Dergiler

Cumhuriyet, 1 Eylül 1966, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/cumweb/html/>.

Cumhuriyet, 13 Haziran 1967, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/cumweb/html/>.

Cumhuriyet, 18 Aralık 1965, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/cumweb/html/>.

Cumhuriyet, 22 Şubat 1966, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/cumweb/html/>.

Dışişleri Bakanlığı Belleteni. (1967). S. 32, <http://diad.mfa.gov.tr/db-belleteni.tr.mfa>.

Dışişleri Bakanlığı Belleteni. (1968). S. 40, <http://diad.mfa.gov.tr/db-belleteni.tr.mfa>.

Milliyet, 19 Temmuz 1981, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>

Milliyet, 21 Haziran 1967, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>

Milliyet, 3 Aralık 1980a, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>

Milliyet, 10 Aralık 1980b, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>

Eserler

“Hedefimiz Hamas’tı siviller için üzgünüz”. *Akşam*. 05 Ocak 2009.

Son Arap-İsrail harbinin ortaya koyduğu gerçekler (1974). *Stratejik Etütler Bülteni*. 8(42).

Abusalim, J. (2019). What is the Great Return March? Erişim tarihi: 10.09.2020. <https://www.afsc.org/blogs/news-and-commentary/what-is-great-return-march>.

Akner, N., Küngerü, A. (2016). Uluslararası medya söyleminde İsrail’in 2014 Gazze saldırısı: CNN ve Al Jazeera üzerinden karşılaştırmalı bir analizi . *TESAM Akademi Dergisi*, 3(1).

Aljazeera. (2014). Portre: Yaser Arafat. Erişim tarihi: 19.09.2020. <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-yaser-arafat>

Altunışık, M.B. (1999). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri. *Türkiye ve Orta Doğu: Tarih, Kimlik, Güvenlik*. (Meliha Benli Altunışık, Der.)

Aras, B. (1997). *Filistin-İsrail barış süreci ve Türkiye*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Arı, T. (2005). *Geçmişten günümüze Orta Doğu*. 2.b, İstanbul: Alfa Yayınları.

Armaoğlu, F. (1971). Türk dış politikasında son gelişmeler. *Dış Politika*, 1(1).

Armaoğlu, F. (1989). *Filistin meselesi ve Arap- İsrail savaşları (1948- 1988)*. Ankara: İş Bankası Yayınları.

Armaoğlu, F. (1991). *20. yüzyıl siyasi tarihi (1914- 1980)*. I. Ankara: İş Bankası Yayınları.

Armaoğlu, F. (2000). *Türkiye-İsrail ve Filistin meselesi. İki tarafın bakış açısından Türk-Arap münasebetleri*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA).

ASO. (2016). *İsrail Devleti Ülke Notu*. Erişim tarihi: 27.08.2020. <https://>

www.aso.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/israil.pdf

Ateş, T. (1992-1993). Dış politikamız ve ötesi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*.

Ayhan, V. (2006). *İmparatorluk Yolu-Petrol Savaşları'nın odağında Orta Doğu*. Ankara: Nobel Yayınları.

Ayman, S. G. (2009). Filistin çıkmazı üzerinde yeniden düşünme gereği. *Akademik Orta Doğu*, 3(2).

Bağımsız Filistin Devleti'nin doğuşu ve geleceği. (1994). İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

Bal, İ. (2001). *21. yy'ın eşiğinde Türk Dış Politikası*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Barlas, M. (7 Şubat 1966). Faysal'ın İslam Birliği. *Cumhuriyet*.

BBC. (2019). US says Israeli settlements are no longer illegal. Erişim tarihi: 11.08.2020. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-50468025>

BBC. (2003). "Palestinian Authority funds go to militants". Erişim tarihi: 20.07.2020. http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3243071.stm

BBC. (2013). Mavi Marmara: İsrail, Türkiye'den özür diledi. Erişim tarihi: 07.10.2020. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130322_israil_turkiye_ozur

Bektaş, A. Ortadoğu'da barışın ayak sesleri ve Filistin Sorunu'na tarihsel bir bakış. *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*. (Sabahattin Şen, Haz.) İstanbul: Sağlam Yayınları.

Bulut, M. (2018). Altı gün ve Yom Kippur savaşının modern İsrail kimliği üzerine etkisi. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20.

Byman, D. (2011). Israels pessimistic view of the Arab Spring. *The Washington Quarterly*, 34(3). Erişim tarihi: 12.06.2020.

Çarkoğlu, A. (1999). *Türkiye ve Orta Doğu'da bölgesel işbirliği*. İstanbul.

Çetinsaya, G. (1998). Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna yönelik politikasına bir bakış (1923-1998). *Ata Dergisi*, 8.

Çubukçu, D. (1993). Orta Doğu'da barış mı? *Ekonomide Ankara*, 53.

Çubukçu, M. (2002). *Bizim Filistin: Bir direnişin tarihçesi*. İstanbul: Metis Yayınları.

Dedektif X Bir. (1967). Arap-İsrail muamması. *Büyük Doğu*, 4(13).

Dikerdem, M. (1977). *Orta Doğu'da devrim yılları*. İstanbul.

Deniz, Y. (2016). Ortadoğu'daki çatışmalara devletlerin ve devlet dışı aktörlerin etkileri. *TESAM Akademi Dergisi*, 3(1).

Duman, S. (1995). *Filistin sorunu ve Türkiye'nin İsrail politikası (1947-1967)*. (Yayımlanmamış doktora tezi).

Dursun, D. (1995). Türkiye İslam dünyasının neresinde? *Yeni Türkiye*, 1(3).

Duvan, K. (2002). Türkiye'nin Orta Doğu politikasının incelenmesi: İstanbul toplantısı örnek olayı. *Avrasya Dosyası*, 8(4).

El-Husseini, S.F. (2020). The Palestinian-Israeli Conflict: Has the equation changed? Erişim tarihi:13.11.2020. <https://www.mei.edu/publications/palestinian-israeli-conflict-has-equation-changed>

Fırat, M. M. (1997). *1960-1971 arası Türk dış politikası ve Kıbrıs sorunu*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Fırat, T. (2006). Arap-İsrail çatışmaları ve Filistin sorunu karşısında Türkiye'nin tutumu. *Cumhuriyet Strateji*, 2(92).

Gönlübol, M., Ülman, H. (1996). *Olaylarla Türk dış politikası (1919-1995)*. 9.b, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Güdül, S. (2018). Lübnan iç savaşı'nda Filistinli örgütlerin rolü. *Turkish Studies*, 13/22. Erişim tarihi: 15.07.2020. <https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=14008>

Gürün, K. (1983). *Dış ilişkiler ve Türk diplomasisi (1939'dan günümüze kadar)*. Ankara: SBF Yayınları.

Habertürk. (2020,30 Ocak). Yüzyılın anlaşması nedir? Yeni Ortadoğu Projesi: İsrail-Filistin. Erişim tarihi: 19.03.2020, <https://www.haberturk.com/yuzyilin-anlasmasi-nedir-yeni-ortadogu-projesi-israil-filistin-2567589>.

Hale, W. (2003). *Türk dış politikası 1774-2000* (Petek Demir, Çev.). Ankara: Mozaik Yayınları.

- İhsanoğlu, E. (1995). Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı. *Yeni Türkiye*. 1(3).
- Kamel, A. (1974). Türkiye'nin Arap dünyası ile ilişkileri. *Dış Politika*. 4(4).
- Kimmerling, B. (2003). From Barak to the road map. *New LeftReview*, 23, Erişim tarihi: 02.09.2019), <https://newleftreview.org/issues/II23/articles/baruch-kimmerling-from-barak-to-the-road-map>
- Kirişçi, K. (2002). Türkiye'nin Ortadoğu politikasının geleceği. *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*. (Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, Der.) İstanbul: Boğaziçi Üniv. Yayınları.
- Koçer, G. (2003). *Türk dış politikasında İslam*. Ankara: Öğreti Yayınları.
- Kona, G. G. 1950 sonrası Türk-İsrail ilişkileri. Erişim tarihi: 23.05.1018. <http://www.ulusales.net/Detay.asp?yazar=40&yz=844>
- Kut, Ş. (1991). Filistin Sorunu ve Türkiye. Haluk Ülman (Ed), *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye içinde*. İstanbul: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1972). *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna karşı politikası (1945-1970)*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1974). Orta Doğu'daki yeni gelişmeler ve Türkiye. *SBFD. XXIX*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Langlois, G. (2000). *20. yüzyıl tarihi*. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Mansfield, P. (1975). *Osmanlı sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*. İstanbul: Sander Yayınları.
- Memiş, E. (2002). *Kaynayan kazan Ortadoğu*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Onulduran, E. (1979). Türkiye'nin Arap ülkelerine karşı dış politikasında son gelişmeler. I. Uluslararası Konferansı Bildirileri. *Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte*. Hacettepe Üniversitesi Türkiye ve Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü.
- Oran, B. (2001). *Türk dış politikası*. I. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öke, M. K. (2002). *Filistin sorunu*. Ufuk Kitapları.
- Özcan, G. (1999). 50. yılı biterken Türkiye-İsrail ilişkileri. *Çağdaş Türk*

diplomasisi:200 Yıllık Süreç. Ankara: TTK Basımevi.

Özkoç, Ö. (2009). Savaş ve barış: Doksanlı yıllarda Filistin-İsrail sorunu. *SBF Dergisi*. Erişim tarihi: 13.05.2020. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/998/12147.pdf>

Rabbani, M. (2002). Envai çeşit başarısızlık: Oslo ve El-Aksa intifadası. Carey, R. (Ed.), *Yeni İntifada: İsrail'in apartheid politikasına direnmek*. İstanbul: Everest Yayınları.

REUTERS. (2020). East Mediterranean States formally establish Egypt-Based gas forum. Erişim tarihi: 24.09.2020. <https://www.reuters.com/article/us-mideast-energy-idUSKCN26D14D>.

SABAH. (2014). Filistin için 3 günlük yas ilan edildi. Erişim tarihi: 15.07.2019, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2014/07/21/bakanlar-kurulu-sona-erdi>.

Sander, O. (2006). *Türkiye'nin dış politikası*. (Üçüncü Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.

Sariaslan, F. (2019). Türkiye-İsrail ilişkilerinde değişmeyen dinamik: Ekonomi. *SBF Dergisi*. 74(4). Erişim tarihi: 04.08.2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/50490/536442>.

Sırım, V. (2019). Türkiye- Orta Doğu ülkeleri arasındaki ilişkilerde Filistin meselesinin yeri. *Anemon*, 7 (1). Erişim tarihi: 08.09.2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/536336>.

Şimşek, E. (2005). *Türkiye'nin Ortadoğu politikası*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Tahsin, H. (2004). *İsrail'in GAP senaryosu*. (İkinci Baskı). İstanbul: Ozan Yayınları.

Topal, A.H. (2012). İsrail'in Gazze ablukası ve Mavi Marmara saldırısı. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 32(1). Erişim tarihi: 17.07.2019. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/411345>.

TRT HABER. (2020). AK Parti'den İsrail-BAE anlaşmasına tepki. Erişim tarihi: 02.11.2020, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/ak-partiden-israil-bae-anlasmagina-tepki-509036.html>.

Türk-Arap ilişkileri. (1976). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

UN.ORG. (2011). Report of the Secretary-General's panel of inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident. September. Erişim tarihi: 21.07.2019, <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-205969/>.

Yamakoğlu, C. (2004). *Ortadoğu'da barışla savaşlar*. (İkinci Baskı).

Yaşar, F. T., Özcan, S, A. ve Kor, Z. T. (2010). *Siyonizm düşünden İsrail gerçeğine Filistin*. (Yedinci Baskı). İstanbul: İHH Kitap.

Yılmaz, M. (2003). *Radikal sağın İsrail dış politikasına etkisi*.

Yılmaz, T. (2004). *Uluslararası politikada Ortadoğu*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Yom Kippur 1973 Arap İsrail Savaşı. (1985). I. İstanbul: Kastaş Yayınları.

Ek Beyan

– Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

– Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.